

**ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА
ДОПРИЗОВНОЇ МОЛОДІ, КУРСАНТІВ І ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ, ПРАЦІВНИКІВ СИЛОВИХ СТРУКТУР**

УДК 373.5.035 (045)

*Дмитро Арабаджиєв,
Микола Мальований,
Наталія Богомолова,
м. Запоріжжя*

**ФЕНОМЕН ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СВІДОМОСТІ ТА
СОЦІАЛЬНІЙ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
(РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ, ПОТЕНЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ – ХОРТИНГ)**

Постановка проблеми. Якісно новий період розвитку освіти в епоху глобальних цивілізаційних процесів вимагає теоретико-технологічного осмислення проблеми виховання особистості, її морально-духовного становлення, ціннісного самовизначення та особистісного вдосконалення.

Демократизація політичного життя нашої держави передбачає не лише декларативне визнання народу, громадян джерелом влади, а й утвердження практики виборності державної влади, гарантованого включення громадськості у механізм влади, в процесі підготовки, прийняття та реалізації рішень. Суб'єктом політичного життя громадянина робить не належність до певної верстви, групи чи класу, а те, що він – особистість, неповторний та унікальний член людської спільноти, свідомий та соціально активний носій і джерело влади.

Суспільна потреба у громадянському вихованні особистості зафіксована у нормативно-правових документах держави: Конституції України, Законах України „Про освіту“ та „Про загальну середню освіту“, Національній Доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року та Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. Законом України „Про освіту“ визначено, що освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави, а її метою – „всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями“ [3].

Формулювання мети освітнього процесу на законодавчому рівні ставить перед нами непросте завдання тлумачення його змісту. Йдеться про терміни „громадянин“ та „громадянство“. Енциклопедичний словник із державного управління дає такі значення слова „громадянин“: 1) особа, яка на правовій основі

належить до постійного населення даної держави, користується її захистом, володіє правоздатністю і наділена сукупністю прав і обов'язків; 2) людина, яка служить Батьківщині, народу, турбується про суспільне благо; 3) почесне звання; 4) міський мешканець; 5) член общини чи народу, що перебуває під єдиним управлінням; кожна особа чи людина, яка складає народ, землю, державу; 6) доросла людина, чоловік, також форма звернення до них [1, с. 123].

Для реалізації визначеної мети всі учасники освітнього процесу мають не тільки знати, на яких законодавчих засадах ґрунтується вітчизняна освіта, а й усвідомлювати сутність таких базових світоглядних понять, як *гуманізм, демократія, нація та національна самосвідомість, міжнаціональна та міжетнічна толерантність, соціальна активність* тощо.

За своїм правовим становищем громадяни конкретної держави відрізняються від іноземних громадян і осіб без громадянства тим, що йому належать певні політичні права та свободи. Тож „громадянство“ – політико-правова належність особи до конкретної держави, завдяки чому на неї поширюються закони цієї держави, що зумовлюють її громадянські, політичні та інші свободи, права й обов'язки, можливість її участі в управлінні справами суспільства чи держави.

Термін „громадянин“ передбачає наявність у людини певного розуміння сутності понять *суспільне благо, народ, Батьківщина*, тобто зумовлює наявність, окрім юридичної складової, певного рівня соціально-філософської рефлексії, політичної грамотності та соціальної активності. У зв'язку з цим ми можемо вести розмову про ще одне поняття – *громадянськість*, яке, крім юридичного статусу особи, передбачає і усвідомлення нею своєї ролі і місця у тому суспільному утворенні, в якому вона перебуває. *Громадянськість* – духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням не лише належності до конкретної країни, а й певної соціальної активності у її житті. З цим пов'язані більш чи менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, почуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння додержуватися власних прав та обов'язків.

Перед кожним громадянином рано чи пізно постає питання і щодо ознак *громадянськості*, її складових, питання про те, завдяки дії яких чинників, окрім юридичних, людина може і має відчувати свою належність до держави, або ідентифікувати себе як громадянина певного суспільного утворення.

Значний внесок у дослідження проблематики функціонування національної ідеї та ідентичності в цілому зробили вітчизняні вчені (С. Горобчишина, Р. Додонов, С. Єфремов, О. Кіндратець, Д. Ковриженко, І. Кресіна, І. Курас, О. Майборода, С. Мофа, Л. Нагорна, М. Обушний, О. Олійник, Г. Палій, О. Пахльовська, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Тищенко, Л. Шкляр) та зарубіжні дослідники (Б. Андерсен, Я. Коллар, Е. Сміт, В. Тишков та ін.).

Водночас компаративними дослідженнями у цій галузі, зокрема проблемою ідентичності як чинника формування громадянськості, займалися небагато науковців. У цьому контексті варто згадати розвідки В. Вербець, С. Мітряєва, О. Проскуріна та особливо відзначити наукові розробки В. Циби.

Проблема формування свідомого громадянина розроблялася такими відомими українськими педагогами, як М. Боришевський, Г. Ващенко, О. Вишневський, М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Зверева, П. Ігнатенко, Г. Касьянов, О. Ковальчук, Н. Косарева, В. Кузь, В. Курило, І. Огієнко, Ю. Руденко, С. Русова, З. Сергійчук, М. Стельмахович, В. Струманський, Б. Ступарик, В. Сухомлинський, Е. Сявак, К. Ушинський, Г. Філіпчук, П. Щербань та ін.

Теоретичні та практичні аспекти громадянської освіти та виховання репрезентовані у роботах: Н. Абашкіної, А. Алексюка, В. Андрущенко, Р. Арцишевського, О. Бажановської, О. Баранкова, О. Бенци, Р. Берези, І. Беха, О. Бондаревської, М. Боришевського, Г. Ваценка, П. Вербицької, Т. Воропаєвої, О. Вишневського, М. Головатого, Є. Головахи, Н. Дерев'янка, Е. Єрмоєнка, Ю. Завалевського, І. Зязюна, В. Іванчука, І. Іванюка, В. Івашковського, П. Ігнатенка, В. Каюкова, П. Кендзьора, У. Кецика, О. Киричука, Н. Кіндрата, Г. Корди, Л. Корінної, Н. Косаревої, Л. Крицької, О. Кошопали, А. Макаренка, Л. Момотнюка, П. Онищука, Т. Пантюк, К. Платонові, О. Пометун, В. Поплужного, Л. Рехтеги, Л. Савченко, А. Сбруєвої, О. Світличного, Н. Скотної, І. Сопівника, Л. Сохань, В. Струманського, О. Сухомлинської, Н. Фролової, Т. Швець, М. Шимановського, К. Чорної та ін.

Проблеми національної самоідентифікації є важливими для кожного народу, оскільки вони зачіпають сенс життя – основа його існування. Для України ці проблеми є ще гострішими, бо здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, такої, яка найліпше сприяла б процесам формування політичної нації співгромадян. Обрана молодіжкою державою парадигма націо- і державотворення не була національно-етнічною і не закріпила за титульним українським етносом жодних владних переваг. Водночас закладений у національно-державницькій парадигмі об'єднуючий потенціал виявився слабким для того, щоб політична нація стала вагомим конструктом ідентифікаційного поля. Гостра криза ідентичності, у стані якої український соціум перебуває й досі, супроводжується конкуренцією комуністичної, ліберальної, націоналістичної ідеологій, протистоянням українського та російського націоналізму [4, с. 25].

Необхідність чіткого окреслення ідентифікаційного простору в Україні диктується як пізнавальними, так і особливо практичними завданнями. Значення останніх зростає у зв'язку з тим, що процеси самоідентифікації відбуваються в Україні одночасно зі зміною механізмів соціально-економічного регулювання. Новітній етап соціокультурної трансформації у новоствореній державі пов'язаний з істотною модифікацією системи цінностей і моделей політичної поведінки, соціальної активності, зокрема, учнівської молоді.

Під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, створення „образу – Я“ та „образу – Ми“, тобто віднесення ними себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Англійське слово „identity“ вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. У соціогуманітарних науках пріоритет віддається значенню „самобутність“. Ідентичність тут розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, і є для окремої особи чи групи

підставою для віднесення себе до цієї спільноти. Втім, єдності поглядів у визначенні природи ідентичності не спостерігається. Навколо цього поняття не вщухають гострі дискусії.

Мета статті – визначити місце феномену громадянської ідентичності у свідомості та потенційній соціальній активності учнівської молоді запорізького регіону, а також з'ясувати можливості її залучення до занять національним видом спорту хортингом.

Постановка мети зумовлює розв'язання таких **завдань**: провести операціоналізацію понять *громадянин, громадянство, громадянськість, ідентичність, громадянська ідентичність*, визначити місце *громадянської ідентичності* у свідомості учнівської молоді та її потенційній соціальній активності в контексті виховних можливостей національного виду спорту України хортинг.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою визначення місця феномену громадянської ідентичності у функціонуванні свідомості учнівської молоді Міжвузівським дослідним центром „Політика та освіта“ Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти проведені опитування: у 2011 році – „Політична обізнаність студентів вищих навчальних закладів: регіональний аспект“, 2012 році – „Громадянська і політична ідентичність студентів вищих навчальних закладів: регіональний аспект“, 2013 році – „Правова культура як фактор формування громадянської компетентності учасників освітнього простору“. Загальна кількість опитаних склала 1700 суб'єктів освітнього простору регіону, зокрема 1000 респондентів – студенти п'яти вищих навчальних закладів м. Запоріжжя, 94 – учні загальноосвітніх навчальних закладів, 88 – неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у закладах пенітенціарної системи. Результати дослідження демонструють тенденції щодо розвитку ідентичності суб'єктів освітнього процесу, які умовно можна виділити за такими блоками:

Блок 1. Суспільно-політичні орієнтації молоді, зокрема особливості світоглядно-цивілізаційного вибору. Зовсім не цікавляться політикою – 20,3 % респондентів. Посилення цієї тенденції може призвести до таких негативних наслідків щодо формування свідомого громадянина, як байдужість до процесів державотворення та подальшого відчуження людини у суспільно-політичній сфері. Тому вкрай важливим є привернення уваги органів державної влади, закладів освітньої галузі всіх рівнів до необхідності формування в учнівській молоді громадянської позиції, що передбачає розвиток у її масі суб'єктів творення державної політики. Майже половина опитаних (47,6 %) виявила прагматичне ставлення до політики, тобто цікавляться політикою, коли вона безпосередньо впливає на їхнє життя; 30,2 % респондентів намагаються постійно бути у курсі політичних подій; і лише 1,9 % студентів не тільки цікавляться, а й беруть активну участь у політичному житті, що стикається з іншим спорідненим показником нашого дослідження: 1,7 % молоді є свідомими членами політичних партій. Тобто можна зробити висновок про те, що значна меншість сучасного студентства регіону виявляє високий рівень політичної та партійної активності.

Порівняно із загальним рівнем аполітичності студентів (20,3 %), байдужість до партійного життя виявляє вдвічі більше респондентів – 47,8 %, що

може бути зумовлене такими вадами сучасної української партійної системи, як закритість, залежність партій від їхніх донорів та власників, нездатність послідовно відстоювати інтереси населення тощо. 19,6 % опитаних розуміють політику як вибори і все, що з ними пов'язане, 20,5 % – як діяльність політичних партій та їх лідерів, 50,2 % – як управління суспільством, 9,7 % – як дипломатію та вміння вести переговори. Тому перед усіма соціально-політичними інститутами, від яких залежить формування громадянськості учнівської молоді, сьогодні постає складне завдання розширення уявлення про політику як справу всього суспільства, незалежно від кон'юнктури, виборів та влади. Поглиблений рівень знань політичної системи продемонстрували лише кожний десятий із респондентів.

Стосовно ж думок щодо якостей політичного лідера, то 234 бали на свою користь отримав образ „Борець за справедливість“, 204 – „Захисник“ і 132 – „Новатор“. Отримані дані засвідчили громадянську ідентичність як домінуючу, тобто переважна більшість респондентів (65 %) вважають себе насамперед носіями української політичної нації, а не представниками етносу, мешканцями тієї чи іншої території, через що значною мірою не включені у глобалізаційні та інтеграційні процеси. Не менш показовим при визначенні громадянської ідентичності як домінуючої риси є те, що 78,4 % студентів визначили свою національність як „українець“.

Серед таких цінностей, як „порядок“, „свобода“, „демократія“, „сильна держава“, „права людини“, „благополуччя народу“, респонденти надали перевагу ліберальним демократичним цінностям – свободі, правам людини та демократії. Водночас сучасний стан українського суспільства учнівська молодь характеризує словами „безлад“, „злидні“, „розруха“, „тиск“, що призводить до розгортання конфлікту цінностей, які є складовими політичної свідомості, з одного боку, та суспільної практики, – з іншого.

Блок 2. Інформаційні потреби і запити молоді. Беззаперечним лідером серед усіх каналів політичної соціалізації виявилися ЗМІ – 70,3 %, на другому місці родина – 15,5 %, далі: навчальний заклад та викладачі – 9,4 % та референтна група – 4,8 %. 60,7 % респондентів приблизно знають, що потрібно робити, щоб звернутися до суду для захисту своїх прав, 22,1 % не знають, що їм робити у цій ситуації.

Блок 3. Уподобання молоді у сфері культури. Більшість респондентів (58 % студентів) вважають рідною українську мову, проте у побуті українською спілкуються лише 18,4 %, а 73,4 % – російською. 41,2 % студентів на питання, що є найбільш значущим для консолідації народу, обрали відповідь „культура“ (мова, традиції). Інші варіанти відповіді: „душа народу“ визначили 19 % та „спільна історична доля“ – 10 %. 48 % респондентів не зустрічалися з випадками дискримінації за національною ознакою, 38,3 % зустрічалися з фактами такої дискримінації. Результати досліджень свідчать про високий ступінь відчуження молоді як суб'єкта державотворення від політичного режиму, партійного життя, демократичних засад формування та здійснення влади, розуміння принципів народного суверенітету та народовладдя.

Висновки. Поняття *громадянська ідентичність* молоді, за результатами проведеного опитування, є своєрідною квінтесенцією ідентичності громадянина

як основного суб'єкта державотворення в Україні. Тому в Конституції України при визначенні українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади статус громадянина є базовим. Та феномен *громадянської ідентичності* кожної особистості – ширший за її свідомість, він тісно пов'язаний із її соціальною активністю. Тож виявлення громадянської активності та соціальної активності учнівської й не лише учнівської молоді запорізького регіону в контексті виховних можливостей національного виду спорту хортинг є не лише актуальним теоретичним питанням, а й потенційно можливим напрямком практичної роботи. Адже одне з головних завдань гуртків хортингу – *виховання громадянина*. Мета громадянського виховання – сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні [2, с. 503–504]. Дослідження феномену громадянської ідентичності у свідомості та соціальній активності такого суб'єкту освітнього простору, як учнівська молодь, створює можливість поглибленого аналізу процесів державотворення та тієї ролі, яку відіграє державна політика у процесі формування громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. [Ю. В. Ковбасюка](#), В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с. – ISBN 978-966-619-279-3.
2. Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України: метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко. – К.: Паливода А. В., 2014. – 1064 с.
3. Закон України „Про освіту“ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://zakon1.rada.gov.ua/](http://zakon1.rada.gov.ua/).
4. Нагорна Л. Поняття „національна ідентичність“ і „національна ідея“ в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 14–30.

REFERENCES

1. Kovbasiuk, Yu. V., Troshchynskoho, V. P., & Surmina, Yu. P. (Eds.). (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic Dictionary of Public Administration] Kyiv: NADU.
2. Yeromenko, E. A. (2014). *Khortynh – natsionalnyi vyd sportu Ukrainy* [Horting – A National Sport of Ukraine]. Kyiv: Palyvoda A. V.
3. Law of Ukraine „On Education“. Retrieved from [// http://zakon1.rada.gov.ua/](http://zakon1.rada.gov.ua/).
4. Nahorna, L. (2003). Poniattia „natsionalna identychnist“ i „natsionalna ideia“ v ukrainskomu terminolohichnomu prostori [The concept of „national identity“ and „national idea“ in Ukrainian terminological space]. In *Politychnyi menedzhment*, 2, 14–30.